

Роман РАДОВИЧ

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІСЬКОГО ВІКНА

Розглядається процес виникнення та формування світлових отворів у поліському житлі. Проаналізовано конструктивні різновиди вікон, особливості їх вирішення. Зроблена спроба з'ясувати часові параметри проникнення у житлобудівництво поліщуків окремих конструктивних варіантів вікон, периметральної віконної обв'язки, скла, віконниць тощо.

Ключові слова: Полісся, житло, вікно, віконна коробка, віконниця.

Питання виникнення та розвитку вікон у поліському житлі (як і українському загалом) до сьогодні залишається однією із маловивчених проблем. Незважаючи на те, що цієї проблематики у тій чи іншій мірі торкалась низка дослідників, навіть у монографічних дослідженнях, присвячених будівництву Полісся, вона розглянута доволі побіжно і фрагментарно [15; 54]. Щодо окремих публікацій, у яких йдеться виключно про ці компоненти житла, автори переважно звертають більше уваги на сакрально-духовний аспект еволюції віконних отворів [5] та розвиток їх художньо-декоративного оздоблення [45].

Пристаючи до розгляду процесів еволюції поліського вікна, передовсім слід зауважити, що на територіях України віконні отвори у стіні житлового приміщення мають кількатисячолітню історію. Скажімо, в модельках трипільських жител у верхній частині стіни, протилежній до входу, присутнє невеличке кругле віконце [3, с. 119; 9, с. 14 (Рис. 15), 16 (Рис. 16), 17 (Рис. 110), 18 (Рис. 111)]. Це ж стосується й слов'янського часу (VIII — пер. пол. X ст.)¹. Проте, хоча на думку П. Раппопорта вікна у зрубних житлах східних слов'ян лісової зони були, принаймні, починаючи вже з X—XI ст. [36, с. 134], ще у Давньоруський час практично єдиним отвором, крізь який проникало денне світло у житлове приміщення, були двері². Як показує археологічний матеріал XII—XIII ст., вузькі та видовжені по горизонталі віконні отвори прорубували у зрубі високо під дахом (у дев'ятому-десятому, одинадцятому-дванадцятому вінцях), внаслідок чого вони мало освітлювали приміщення і, швидше за все, використовувались як димоволоки — для відведення з нього диму [27, с. 106, 110; 28, с. 76—77]. Аналогічну функцію віконних отворів, розташованих поряд із піччю, у землянках VIII — пер. пол. X ст. з Боршевського городища (Росія) припускав й П. Раппопорт [36, с. 121]. Білоруська дослідниця Тетяна Коробушкіна вважає, що традиція влаштування вікон не посередині висоти стіни, а у верхній її частині, була притаманна для жител XII—XIII ст. усієї Східної Європи [21, с. 80].

¹ Наприклад, у кількох житлах VIII — пер. пол. X ст. на Боршевському городищі (на Дону, Росія) виявлені врізки у борти котлованів півземлянок — ніби відкоси невеликих віконних отворів [36, с. 121].

² Дослідники вважають, що перші вікна як спеціальні світлові отвори у площині стіни відомі у сіро-хетській архітектурі, у так званих Біт-хілані, що відносяться до X—VIII ст. до н. е. [50, с. 112].

Вікно у коморі; с. Барішів Ємільчинського р-ну Рівненської обл.

Таке первісне використання вікон підтверджують матеріали XVII століття. Скажімо, Ульріх Вердум під час подорожі по Україні (1670—1672), описуючи курну хату русинів, відзначав: «...По обидвох боках в стінах будинку знаходиться кілька дир, ніби вікна, які відповідно до вітру відкривають або закривають, щоб дим через них виходив назовні» [58, s. 100—101]. Первісне призначення віконних отворів для відведення диму підтверджують й етимологічні матеріали [50, с. 112—114]. Лексема «окно» є загальнослов'янською і у давньоруській мові XI—XII ст., як зазначають дослідники, це слово («окъно», «окъньце») означало отвір взагалі, діру, дверку тощо [48, с. 55]. Проте слід зауважити, що вже у Давньоруський час у житлах панівного стану віконні отвори певною мірою могли використовуватись для освітлення приміщення. Наприклад, на території древнього Галича (городище біля с. Крилос Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) у двох великих житлах XII—XIII ст. віднайдено шматки круглих віконних скелець з бордюром і рослинним розписним орнаментом жовтого, зеленого і коричневого кольорів [36, с. 71].

Стосовно Полісся, то загалом, як показує польовий та джерельний матеріал, що торкається XVIII — поч. XX ст., житлове приміщення поліської хати освітлювало два—чотири вікна («вікно́», «вокно́», «викно́», «вукно́», «гокно́», «окно́», «укно́», «акно́»). На усьому просторі Полісся (як і взагалі в Україні [10, с. 108]) переважали житла з двома вікнами у чільному фасаді (одне розташовувалось перед піччю — «передпичне», інше — біля покуті — «покут-

не») та одним (наближеним до покуті) у причілкової стіні — «причільним вікном» (три вікна, два з яких освітлювали кут, а третє передпичний простір — характерне й для житла Полісся Білорусії [54, с. 40]). Як зазначають поліщуки, «У хаті три окна, бо Бог у трьох ліцах» (с. Каленське Кор. Жит. 3). Подібне трактування фігурує у матеріалах сер. XIX ст. (1854 р.) з колишнього Овруцького повіту: «Вікон в хаті три во імя св. Тройці» [19, с. 318]. Описуючи житло білорусів-сакунів (верхнє Полісся), І. Сербов відзначав: «В хаті обов'язково три маленьких вікна, із яких одне на вулицю і два на двір. Четвертого вікна сакун у своїй хаті нізащо не прорубає. Наприклад, у с. Ляуки, коли селянська хата була відведена під земську школу, господар прорубав четверте вікно тільки із благословення священника і дозволу мирського сходу» [40, с. 11]. Однак, у житлах цього періоду ще одне невеличке «запільне» віконце («вокеїньце» «оконце», «океїньце», «окенце», «акеїньце») зчаста могли прорубувати у тильній стіні над «полом», наближено до причілка (у спорудах поч. XX ст. на причілку могли влаштовувати ще й друге вікно, ближче до полу⁴). «Причільне»⁵ та «покутне»⁶ вікна освітлювали «покуть» (репрезен-

³ У роботі для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення: Рівненська обл. — Рів., Березнівський р-н — Берез., Володимирецький р-н — Волод., Дубровицький р-н — Дуб., Зарічненський р-н — Зар., Рокитнянський — Рок., Сарненський р-н — Сар. Костопільський — Кост.; Волинська обл. — Вол., Любомльський — Любом., Любешівський — Любеш., Камінь-Каширський р-н — К.-Каш., Шацький — Шац., Ратнівський — Рат, Маневицький — Ман.; Житомирська обл. — Жит., Ємільчинський р-н — Єм., Новоград-Волинський р-н — Н.-Вол., Овруцький р-н — Овр., Олевський р-н — Ол., Коростенський р-н — Кор., Лугинський р-н — Луг., Малинський р-н — Мал., Народицький р-н — Нар., Радомисський р-н — Рад.; Київська обл. — Київ., Іванківський р-н — Ів., Поліський р-н — Пол., колишній Чорнобильський р-н — Чор.; Сумська обл. — Сум., Глухівський р-н — Глух.; Гомельська обл. (Білорусія) — Гом., Брагинський р-н — Браг.

⁴ Місцями його, як і вікно у тильній стіні, називали «запільне окно́» (сс. Журжевичі, Зубковичі Ол. Жит.).

⁵ Вікно у причільній стіні, розташоване ближче до покуті, називали «застольне окно́», «застульне окно́», «мерцове окно́», «німє окно́», «причулкове окно́», «щитове окно́», «світове окно́», «покутне окно́».

⁶ Вікно у довгій лицевій стіні, розташоване ближче до покуті, ще називали «застольне окно́», «ліцове окно́», «середнє окно́», «світове окно́».

тативну чи святкову частину приміщення), «передпичне»⁷ — кухонну та робочу зони («Перед пичку мале окно, щоб лучше дрова горіли — може воно і не так, але така примха»: с. Зубковичі Ол. Жит.). Основним призначенням «запільного» вікна поліщуки вважають те, що воно давало можливість спостерігати за господарством (двором), власне тому його зчаста ще називали «смотровим» чи «зłodійським» вікном (с. Макалєвичі Рад. Жит.)⁸. Слід наголосити, що у поліському житлі практично не зустрічаємо вікна, розташованого високо за пичку у тильній стіні, яке є характерною рисою житла лісостепової частини України (скажімо, Середньої Наддніпрянищини чи Поділля [10, с. 107—108])⁹. Житла із двома вікнами на лицевій стіні та одним у причілку (інколи ще і з «запольним») наявні в обстежених нами спорудах кін. XVIII — пер. пол. XIX ст. (хати: кін. XVIII — поч. XIX ст. у с. Гірки Любеш. Вол., др. пол. XVIII ст. та 1793 р. у с. Черевач Чор. Київ. та ін.). Таке ж розташування вікон присутнє й у хаті 1697 р.¹⁰ із с. Біловіж (Рок. Рів.), що експонується у Національному музеї народної архітектури (м. Київ). Водночас на Західному Поліссі (Ратнівський, Старовижівський, рідше Любомльський, Шацький, захід Камінь-Каширського, Ковельського, північ Турійського р-нів Волинської обл.) [35, с. 102] широко побутували житла, у яких відсутнє «причільне» віно. Тут прорубували лише два вікна («покутнє» і «передпичнє») у лицевій та одне («запільнє») у тильній стінах. Зауважимо, що у давніших будівлях «запільного» вікна зчаста не робили. Відсутність вікон у причілковій стіні є також особливістю житлобудівництва деяких районів заходу Полісся Білорусії (наприклад, Кам'янецького р-ну Брестської обл.) [54, с. 38]. Відоме це явище й на Холмщині та Підляшші [34, с. 120—121]. Причому на зазначеній території таке розташування вікон характерне вже для жител кін.

⁷ Його ще називали: «передпечне окно», «попичне окно», «запичне окно», «колопичне окно», «ліцове окно», «мале окно»

⁸ Його ще називали: «запольне окно», «запольне окно», «затільне окно», «зłodійське окно», «напольне окно», «смотровое окно», «тіліне окно», «холодне окно».

⁹ Вікно «за пичку», відповідно до матеріалів П. Шейна, було характерним для жител Слонімського Полісся [52, с. 359].

¹⁰ Даткування хати подаємо за С. Верговським [6, с. 118].

XVIII — пер. пол. XIX ст., що підтверджують окремі збережені до сьогодні споруди. Давність цієї традиції засвідчує й хата 1587 р. із села Самари (у якій два вікна розміщені на чільному фасаді та одне — у тильній стіні) [7, с. 76]. Зауважимо, що окремі зразки таких споруд у кін. XIX ст. відомі й на теренах Рівненщини (сс. Малі Цепцевичі (нині — с. Цепцевичі Сар. Рів.) та Білеве колишнього Рівненського повіту) [29, с. 185]. Причому тут вже на той час (1899), подібні житлові споруди місцеве населення вважало реліктами давнини [29, с. 185]. Слід зауважити, що житлові будівлі, у яких відсутні віконні прорізи у причілковій стіні житлової камери, досить часто зустрічались у народному будівництві західних областей України [35, с. 103] (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Покуття, Західне Поділля південні та західні райони рівнинної Львівщини, західна частина етнографічної Волині тощо). Відповідно до наших спостережень це явище передовсім характерне переважно для місцевостей, де у минулому побутували зімкнуті та замкнуті двори¹¹, тобто там, де при причілку хати були наявні прибудови. До речі, у згаданих селах Малі Цепцевичі та Білеве такі житла теж входили до складу зімкнутого двору [29, с. 185].

Для давнього дерев'яного (зрубного) житла українців [10, с. 107] (як і взагалі східних слов'ян [3, с. 119]) були характерними невеличкі видовжені по горизонталі віконця, прорубані до половини висоти кожного з двох суміжних вінців¹². Низькі, вибрані у двох вінцях віконні отвори, завдовжки 40 і 60 см, виявлені у житлах XIII ст. у древньоруському Бересті [27, с. 106, 110; 28, с. 76—77; 21, с. 80]. Такі вікна широко використовувались у поліському житлобудівництві, що неодноразово відзначали дослідники. Зокрема, описуючи у сер. XIX ст. курну хату поліщуків, П. Чубинський відзначав, що вікна ни-

¹¹ На заході Полісся у кін. XIX — на поч. XX ст. замкнуті двори найчастіше зустрічались у Ратнівському, Старовижівському та Камінь-Каширському [15, с. 27], дещо рідше — у Любомльському та Шацькому районах.

¹² При розкопках старожитного Бреста у трьох житлах XIII ст. виявлені віконні отвори у верхній частині зрубу (високо, мало не під дахом, в дев'ятому-десятому, одинадцятому-дванадцятому вінці). Висота вікна — до половини двох вінців, довжина — 40 і 60 см. В одному випадку була знайдена дошка, яку кріпили до стіни і закривали вікно [27, с. 106, 110; 28, с. 76—77].

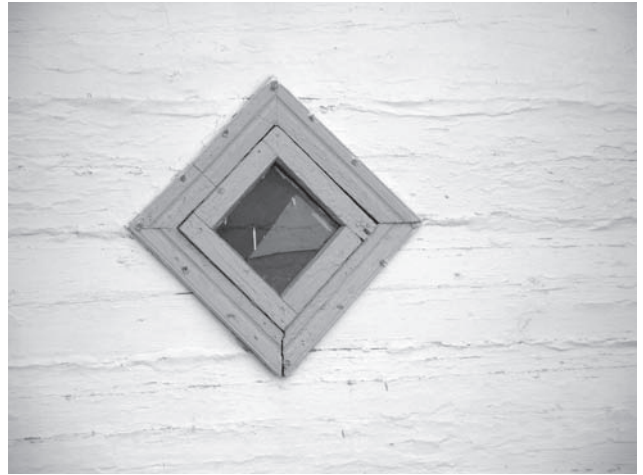
зенькі, влаштовані дуже низько, а довжина їх майже удвічі більша від висоти [51, с. 390]. Це ж підтверджують й матеріали М. Левченка (1874 р.), відповідно до яких в українців (южнорусів) вікна майже завжди продовгуваті (на відміну від квадратних білоруських) [26, с. 136]. Проте для поліської частини Білорусії теж були притаманні невеликі видовжені вікна: 8 x 5 вершків (Брестчина) [40, с. 11], $\frac{3}{4}$ x $\frac{1}{2}$ аршина (Слонімське Полісся) [52, с. 359]. Давні поліські хати із вікнами подібної конструкції та розмірів були обстежені дослідниками у 1970-х рр. на Рівненщині (1697 р. у с. Біловіж Рок., поч. ХІХ ст., у с. Мульчиці Волод.)¹³. Приблизно такі ж параметри (38 x 25 см) мали віконні отвори й у хаті 1821 р. у с. Серники (Зар. Рів.) [6, с. 116]. Видовжену форму у поліському житлобудівництві найдовше застосовували при влаштуванні передпідного вікна. Скажімо, збережене первісне передпідне вікно у хаті кін. ХVІІІ — поч. ХІХ ст. (с. Гірки Любеш. Вол.) становило отвір у стіні 45 x 25 см [1, арк. 8—9], у хаті кін. ХVІІІ — пер. пол. ХІХ ст. (с. Липники Луг. Жит.) — 54 x 35 см, а у хаті пер. пол. ХІХ ст. (с. Запілля Луг. Жит.) «причільне» вікно мало розміри 46 x 32 см. Траплялось, у житлах, зведених із високих пластин, вікна прорізали лишень в одному вінці. Скажімо, таким чином вони влаштовані у лицевій стіні хати 1587 р. із с. Самари (Рат. Вол.) [7, с. 76]. Такі ж віконні отвори, вибрані в одній високій пластині, присутні у хаті з м. Володава (Підляшшя) на ілюстрації, поданій польським ученим З. Глогером [56, s. 171]. Аналогічне явище у 70-х рр. ХІХ ст. спостерігав відомий український письменник Іван Нечуй-Левицький у Білопідляському воєводстві (Підляшшя): «... [Вікна] низенькі, прорізані тільки в одній колодці, без одвірків, ширші вдвоє, ніж довші, з залізними поперечками» (с. Ортель), «...Віконця в хаті поліські, на п'ядь вгору і на півтора п'яді вшир...» (с. Мала Дубровиця) [30, с. 69—70]. Такі віконця (так звані — «волокові» Укр. Пол.; «валаковія»: Біл. П. [54, с. 40]) зсередини засувались дерев'яною дощечкою («волоком»), яка рухалась по горизонтальних пазах двох брусків, закріплених до стіни над і під віконним отвором (с. Гірки Любеш., Самари Рат. Вол.), чи пазах,

вибраних у стіні (сс. Мульчиці Волод. Рів., Самари Рат. Вол.) [7, с. 76; 16, с. 24; 39, с. 78]. Як відзначав П. Чубинський, «[...] Деколи при вікнах бувають задвижки, влаштовані з однієї широкої дошки, прилаштованої з внутрішнього боку хати. Ці задвижки заміняють вікна» [51, с. 390]. «Крихітні віконця... без луток з дощатими задвижками замість рам» відзначав у старих курних хатах білорусів-сакунів й І. Сербов [40, с. 11]. Така дошка-задвижка, «яку кріпили до стіни і закривали вікно», була знайдена при розкопках старожитного Бреста у житлі ХІІІ ст. [21, с. 80; 27, с. 106, 110; 28, с. 76—77]. Ось як описували вікна у курних хатах, «які були... ще задовго до революції», старожили с. Новошепеличі (Чор. Київ.): «...В хатах шибок не було, прорізували невеличке віконечко і прироблювали зсередини засувку — дошку шириною в піваршина, яка ходила на пазках. На день засовку відчиняли, на ніч засовували. В це віконце виходив дим та через відчинені двері» [18, с. 471]. Цікавий конструктивний різновид волокового вікна виявлено у каплиці сер. ХІХ ст. із с. Степань (Сар. Рів.), яка експонується у Сарненському краєзнавчому музеї. У зазначеному випадку чотири краї дощечки-волока затесані клиноподібно під кутом, аналогічні клиноподібні пази вибрані й у стіні споруди. Дощка («засувка») рухається у пазах і при необхідності освітити приміщення денним світлом, її зсувають у паз поруч з віконним отвором. До речі, повністю ідентичні у конструктивному сенсі примітивні вікна відомі у народному будівництві північних народів Європи (наприклад у Швеції) [60, р. 229 (Fig. 293.15)]. Траплялось, у таких віконних отворах пази робили не клиноподібними, а прямими (таку ж форму мали і краї дошки-засувки) [43, с. 322 (Рис. 2)]. Подібний конструктивний засіб використано при влаштуванні вікна (і кагли у пороговій стіні) у хаті 1587 р. зі с. Самари (Рат. Вол.) [5, с. 64] та хаті поч. ХІХ ст. у с. Мульчиці (Волод. Рів.) [5, с. 64; 7, с. 78; 16, с. 24]. В окремих випадках дощечку-волоком могла замінювати такої ж форми засклена рамка [7, с. 76; 39, с. 75]. Траплялось, вікно засувались ззовні і зсередини. Наприклад, у хаті поч. ХІХ ст. із с. Мульчиці (Волод. Рів.) напільне віконце має видовбані пази для дощок-засувок із внутрішнього та зовнішнього боків стіни [39, с. 78]. Подібні до хатніх, видовжені по горизонталі волокові вікна зустрічались

¹³ Зараз вони експонуються у Національному музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ) [39, с. 78—79; 4, с. 63, 64].

у сінях, коморах, хлівах, стебках тощо. Траплялось, що віконний отвір просто закривали дощечкою, яку встановлювали у четвертні вирізи, вибрані безпосередньо у віnciaх стіни із внутрішнього чи зовнішнього боку. До речі, як твердять дослідники, вибір четвертей з внутрішнього боку стіни характеризує давніші конструктивні варіанти вікон [8, с. 160]. Невеличкий віконний отвір, влаштований до половини одного чи двох віncів із четвертинними вирізами із зовнішнього боку зрубу, який закривали шматком скла, ще й зараз можна зустріти у тильній стіні житлових споруд (сс. Тараси, Новий Мир, Діброва Пол. Київ.) та «стебок» (сс. Зелена Поляна, Денисовичі Пол. Київ.) XIX ст. Таким є й причілкове вікно (видовжене по горизонталі (46 x 32 см), прорізане до половини висоти двох суміжних віncів) у хаті пер. пол. XIX ст. зі с. Запілля (Луг. Жит.).

У спеціальній літературі згадується й інший конструктивний варіант вікна, у якому дощечка, яка закриває віконний отвір, обертається на осі [43, с. 332]. Релікт такого вікна зберігся у сінях хати 1851 р. зі с. Нуїно (К.-Каш. Вол.). У зазначеному випадку віконний просвіт закриває дошка, яка обертається на горизонтальному надвіконному «воротні», для чого обабіч вікон влаштовані спеціальні накладки [5, с. 64]. Відомий різновид подібного вікна на вертикальній осі. Таке вікно становить собою навскісну щілину, прорізану у брусі, у якій на дерев'яному кілку повертається брусок аналогічної форми, зачиняючи чи відчиняючи отвір. Його інколи можна зустріти у господарських приміщеннях (особливо коморах) кін. XIX — поч. XX ст. (с. Іванків Мал. Жит.). Відповідно до матеріалів Ф. Вовка, вікна такої ж конструкції давніше влаштовували у житлових приміщеннях села Андреевичі на Волині (нині с. Андрієвичі Єм. Жит. — Р. Р.) [10, с. 107]. До речі, у деяких місцевостях таку конструкцію мала кагла для виходу диму, яку влаштовували у пороговій стіні над дверима у курних хатах¹⁴. У коморах часто траплялись віконця у вигляді косоного хреста (с. Паришів Чор. Київ., Вовків Пол. Київ.) чи ромба (Західне Полісся), вибрані

Вікно у коморі; с. Бутейки Сарненського р-ну Рівненської обл.

ного у двох суміжних віnciaх. Очевидно, у давніх будівлях такі отвори теж засувалися «волоком» зсередини приміщення, про що опосередковано свідчить матеріал із теренів етнографічної Волині¹⁵. Дуже ймовірно, що колись таку форму могли надавати й вікнам хатнім, особливо враховуючи сакральносимволічний аспект цих отворів [5, с. 55—68].

У давніших вікнах скло замінювала тоненька дощечка із смоляного дерева (через яку могло пробиватись яскраве сонячне проміння), бичий мочовий міхур, плівка, знята з брюшини тварин, паюси (міхурі риб) тощо [3, с. 119; 10, с. 107; 59 с. 529]. Ще у XVI ст. в деяких двірських житлових спорудах зустрічались вікна, де замість скла вживали насичений олією папір, пергамент чи полотно [54, с. 29]. Наприклад в описі XVI ст. Коблинського замку (на березі р. Ікви біля м. Дубно, Волинь) «в домах, де поміщалась прислуга, лиш наполовину були «оболони шкляние», решту ж паперові» [25, с. 96]. Перекази про віконні отвори, затягнуті «бичими міхурами», неодноразово згадуються у літературних джерелах, досить часто їх можна почути у поліських селах ще й сьогодні. Відомий український дослідник Олександр Цинкаловський, опираючись на інформації старожилів із теренів етнографічної Волині, зазначав, що «...вікна в хатах затягали колись воловими пухирями; вони заступали шкло» [49, с. 187]. Подібні вікна, затягнуті свинячим міхуром, у сер. XVII ст.

¹⁴ Зокрема, на теренах Надсяння (с. Стрептів Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл.) у хаті кінця XIX ст., яка первісно була курною, виявлене віконце такої конструкції, розміщене над дверима, призначене для відводу диму з приміщення.

¹⁵ У коморі хати др. пол. XIX ст., обстеженої нами у с. Варварівка Славутського р-ну, ромбоподібне віконце з внутрішнього боку засувається склом, що рухається по пазах прибіжок.

Волокове вікно; Сарненський краєзнавчий музей (Рівненська обл.)

(1656—1657) більш детально описав К. Гільденбрант (Середня Наддніпрянина)¹⁶. Технологія виготовлення такого «скла» була доволі простою. Наприклад, на Бойківщині свіжий (ще вологий) мочовий міхур («капчук») вичищали «шкрябачкою» (поки він ставав прозорим), напинали на дерев'яну рамку й висували. Таке «скло», за словами старожилів, було доволі міцним — «пальцем його не проб'єш»¹⁷. З часом (очевидно вже у кін. XVIII — на поч. XIX ст.) у житлобудівництві поліщуків поступово проникає скло¹⁸. Спершу це були невеличкі товсті, майже непрозорі зелені скельця круглої

¹⁶ «Замість шкляних вікон, мають раму, натягнуту свинським бурдюком, через нього видніє день. На них (рами) вони так сильно вважають, що кожного вечора їх здимають, а отвір засувають дошкою — засувом» [31, с. 56].

¹⁷ Технологія виготовлення такого «скла» записана нами на Бойківщині, де подібні вікна в окремих давніх хатах часом можна було зустріти ще у сер. XX ст. (Зап. у с. Терло Старосамбірського р-ну Львівської обл.).

¹⁸ Як зазначає Є. Бломквіст, в українських та російських селах скло увійшло в широкий вжиток вже до початку XIX ст. [3, с. 123]. Причому, коли в Росії це відбулося не швидше початку XIX ст., то в Україні про нього широко згадується вже у матеріалах, що походять з XVIII — початку XIX ст. [3, с. 123]. У XVIII ст. скло для вікон використовували в деяких місцевостях Чехії (в інших — синхронно побутували вікна, затягнуті міхурами тварин) [55, с. 46], а в деяких інших середньоевропейських країнах віконне скло вживали вже у XVI ст. [55, с. 46]. До речі, скло на території України виробляли з III—IV ст. н. е. [47, с. 226]. На території древнього Галича (городіще біля с. Крилос Галицького р-ну Івано-Франківської області) у двох великих житлах XII—XIII ст. віднайдено шматки круглих віконних скелець з бордюром і рослин-

форми, опис яких знаходимо в записках мандрівника О. фон Гунна з околиць м. Яготина Київської обл. [11, с. 42], матеріалах, що стосуються уцілілого житла XVIII ст. запорізьких козаків¹⁹ тощо. Польський письменник Юзеф Крашевський у повісті «Уляна» (1843 р.) подібні «хитромудрі вікна... складені з круглого зеленого, подібного до донець пляшок скла», згадує у старих поліських хатах [24, с. 204]. Подібні маленькі вікна, «частково зложені з круглих шибок», автор відзначає й у хаті 1790 р. у містечку Янівка на Волинському Поліссі [57, с. 10]. Згодом такі скельця замінило листове скло²⁰. Власне введення його у побут поліщуків призвело до впровадження віконних рам із вставленими у паз, рухомими імпостами, розрахованими на шибки різного розміру. Така рама (з плаваючими елементами) давала можливість використовувати кожен навіть невеликий шматочок рідкісного і дефіцитного скла [8, с. 160]. Подібні вікна, кожне з яких «...складається з 6, 7, 8 і більше маленьких шибок, які різняться між собою за формою і розмірами», відзначав у поліських курних хатах П. Чубинський [51, с. 390]. Вікно подібної конструкції у поліській хаті зафіксоване на фотографії С. Таранушенка у 1931 р. [44, с. 81]. Такої ж конструкції віконні рами присутні й у хаті др. пол. — кін. XIX ст. із с. Блажове (Рок. Рів.) [8, с. 160]. Згадує про них й старожил із хутора Мокре (с. Самари Рат. Вол.) Сидорук Іван Васильович, 1918 р. н.: «Колись в хатах окна були дуже маленькі — на один брус. Такі окна мали дванадцять маленьких скленок (шибок. — Р. Р.) різного розміра. Їх називали: «Окна на дванадцять скленок». Вікна подібної конструкції побутували у поліському краї (принаймні в окремих його місцевостях) вже у пер. пол. XIX ст., свідченням чого є зображення дев'яти- та десятишибкових вікон із «скленками» різного розміру в інтер'єрах хат із колишнього Радомишльського повіту та Київського Полісся на малюнках П. Д. Деляфліза (1854 р.)²¹. На

ним розписним орнаментом жовтого, зеленого і коричневого кольорів [36, с. 71].

¹⁹ «...У стінах залишали отвори для невеликих, круглих, мов тарілочки, віконечок, зашкленених зеленим і рябеньким з камінцями склом у круглій рамці з чотирьох трісочок» [53, с. 189].

²⁰ Листове скло («шиби аркушові») дослідники згадують вже у сер. XVIII ст. (зазначаючи, що вони траплялися, правдоподібно, лише у панів) [10, с. 107].

²¹ Подається за Т. Косміною [23, с. 183].

синхронних у часі малюнках Т. Шевченка («Селянська родина»; 1843 р. та «Судна рада»; 1844 р.) зафіксовано вікна перехідного типу, у яких поєднані круглі скельця та листове скло (Середня Наддніпрянщина) [46, мал. 10, 21].

Процес збільшення параметрів (відповідно й форми) вікон був доволі тривалим. Поступово низькі, витягнуті по горизонталі вікна, замінюють вікна квадратні. Через такі (квадратні чи наближені до квадрата) вікна на чотири шибки можна краще освітити приміщення. «Малі квадратні» вікна згадують джерела сер. ХІХ ст. (1854 р.) у с. Яполоть (Кост. Рів.) [19, с. 308]. Невеличкі вікна «в $\frac{3}{4}$ аршина» (а у хатах одинаків-«бобилів» — навіть «в піваршина величини») відомі на Брянсько-Жиздринському Поліссі (Мглинський повіт) [22, с. 83, 87]. Такі ж «...маленькі, не більші трьох четвертей або піваршина в висоту і ширину» вікна (без «зимових рам»), складені «із чотирьох скел, одно чи два [з яких] відсовуються для освіжування повітря», згадують дослідники й на Лівобережжі (Ніжинський повіт; 1878 р.) [37, с. 151—152]. Невеличкі квадратні віконця, довжина і ширина яких дорівнювала «локтю», у 70-х рр. ХІХ ст. спостерігав І. Нечуй-Левицький на Підляшші (сс. Сошів, Яблочна Білопідляського воєводства) [30, с. 64]. Зустрічались вони й на Київському Поліссі: «В старих хатах оkenци малиє, локтевії» (с. Прибірськ Ів. Київ.). Окремі релікти невеличких квадратних (чи наближених до квадрата) чотиришибкових вікон вдалося зафіксувати й нам в окремих будівлях ХІХ ст. (хати: др. пол. ХІХ ст. у с. Мукошин, кін. ХІХ ст. у с. Судче Любеш., др. пол. ХІХ ст. у с. Здомишль Рат., сер. ХІХ ст. у с. Раків Ліс К.-Каш., кін. ХІХ ст. у с. Грабіно Старов. Вол.; кін. ХІХ ст. у с. Заслуччя, др. пол. ХІХ ст. у с. Кураж Дубр. Рів.; сер. ХІХ ст. у с. Діброва Пол. Київ.; сер. ХІХ ст. у с. Левковичі Овр. Жит. та ін.). Інколи у них могло бути й більше шибок. Скажімо, М. Левченко фіксував «...квадратні вікна... в дев'ять скельць, по три у кожному ряду...» у с. Меленях Радомишльського повіту (1874 р.) [26, с. 136]. У процесі подальшого розвитку параметри вікна збільшуються догори і воно набуває форми прямокутника, витягнутого по вертикалі. У рамках такого вікна зазвичай шість шибок: по три у двох вертикальних рядах. Такі «високі» вікна значно покращували інсоляцію жит-

лового приміщення. Цей процес теж був доволі тривалий і проходив на Поліссі досить діахронно. Наприклад, у деяких селах Підляшшя (с. Сидорки Білопідляського воєводства) вже у 70-х рр. ХІХ ст. І. Нечуй-Левицький спостерігав великі («значно більші», ніж в інших селах) шестишибкові вікна [30, с. 64]. Лише з поч. (а особливо — з другої чверті) ХХ ст. площину вікна вже ділять на 3—5 більших прямокутників [32, с. 76]. Зауважимо, що при вертикальному розвитку параметри світлового отвору завжди збільшуються вгору від підвіконника — рівень останнього завжди залишається стабільним. Висота від долівки до підвіконника зазвичай коливалась у межах 70—90 см. Слід зазначити, що при визначенні цієї величини поліські будівничі використовували давні антропометричні міри [33, с. 553]. Зокрема, висоту від долівки до верхньої площини підвіконника визначали мірою «по пуп» (сс. Левковичі, Виступовичі, Дівошин Овр.; Будо-Вороб'ї Мал. Жит.) чи «по пояс» (сс. Піхоцьке Овр., Іванівка Мал. Жит.; Куповате Чор. Київ.) — «щоб добре сидить і дивиться в окно» (с. Виступовичі). У с. Куповате (Чор. Київ.) хату, у якій відстань від підлоги до підвіконника дорівнювала 90 см («до пупа»), називали «весела хата». Таким же способом встановлювали і висоту столу (сс. Блідча Ів. Київ., Хочино Ол. Жит., Старий Чорторійськ Ман. Вол.) [33, с. 553] та опічка [41, с. 233—234; 42, с. 131—132]. Традиційно черинь печі, верх підвіконника та дечко столу мали знаходитись на одному рівні [33, с. 553]: «Печ — щоб була до окна» (с. Блідча Ів. Київ.)²², «висота запечка — з подоконником рівно» (с. Ладижичі Чор. Київ.)²³; «піч (висоту опіччя. — Р. Р.) брали по хозяйці... по пупа... так брали і окна» (с. Маринин Берез. Рів.), «печник визначав висоту череня в пояс жінки... так і столи, прийнято [робити] — висотою вісімдесят сантиметрів» (с. Старий Чорторійськ Ман. Вол.)²⁴.

Збільшення параметрів світлового отвору, зокрема його висоти, спричинило розрізання одного—чотирьох вінців на дві частини. В окремих випадках

²² Зап. 17.08.1998 р. у с. Блідча Іванківського р-ну Київської обл. від Онищенка Івана Миколайовича, 1910 р. н.

²³ Зап. 29.08.1997 р. у с. Ладижичі Чорнобильського р-ну Київської обл. від Стехуна Івана Івановича, 1929 р. н.

²⁴ Зап. 9.07.2011 р. у с. Старий Чорторійськ Маневецького р-ну Волинської обл. у Чеп Григорія, 1934 р. н.

при необхідності перерізати наскрізь лише одну — дві невисокі «дерев'яки» для влаштування невеликого «глухого» вікна квадратної форми, могли використовувати такі ж реліктові прийоми, як і при прорубці видовженого вікна, прорізаного до половини висоти двох сусідніх вінців [8, с. 160]: віконної коробки не влаштовували зовсім, а раму («рама», «ра́мці», «ра́м'я»; «абалонка», «балонка»: Біл. Пол.) закріплювали у четвертний паз, вибраний зовні зрубу по периметру віконного просвіту. Скажімо, таким чином закріплені вікна у хаті др. пол. — кін. ХІХ ст. зі с. Блажове (Рок. Рів.) [8, с. 160]. Аналогічними є вікна обстежених нами хат сер. ХІХ ст. у с. Сукачі (Ів. Київ.) та пер. пол. ХІХ ст. у с. Запілля (Луг. Жит.). Таке ж кріплення рам можна бачити на ілюстративних матеріалах С. Таранушенка та П. Жолтовського (хати із сс. Журжевичі, Копище, Озеряни, Собачин Ол., Верпа, Липиця Овр., Повч Луг. Жит.) [44, с. 38, 42, 48, 54—56, 60, 67, 68].

Проте, розрізання на дві частини одного — чотирьох вінців, при влаштуванні віконного прорізу, викликало необхідність статично зафіксувати їх, що й спричинило появу периметральної віконної «коробки» [45, с. 75]. Як відзначав Ю. Якімовіч, процес формування вікон з периметральною обв'язкою на Поліссі Білорусії (це ж торкається й інших районів Поліського краю. — Р. Р.) був досить тривалим і у порівнянні з іншими регіонами доволі «заторможеним» [54, с. 29]. На його думку, великі вікна отримали передовсім вертикальні стояки, а згодом верхняк і лежак, оскільки в багатьох будівлях зафіксовані отвори, у яких їх функцію виконували (надвіконний і підвіконний²⁵. — Р. Р.) бруси зрубу [54, с. 29]. Згадки про закріплення країв віконного отвору лише двома

вертикальними брусками (без верхньої перемички і підвіконника), які називали «стóвпчики», «стóлбики», «стояні», «стоянчики», «слóпчики», «ставрòвина», фіксуємо у низці населених пунктів Середнього (сс. Велике Вербче Сар., Велихів, Великі Цепцевичі, Мульчиці Волод. Рів.; Журжевичі Ол. Жит.) та Західного (сс. Столінські Смоляри Люб., Полиці К.-Каш. Вол.) Полісся України. Цюправда, подібні вікна у збережених житлах зустрічаємо доволі спорадично. Скажімо, у хаті кін. ХІХ ст. із с. Максимовичі (Пол. Київ.) по краях віконного отвору (58 x 60 см) встановлені два стовпці (13 x 13 см), які з'єднані через паз із брусами віконних простітків. У надвіконне і підвіконне дерева вони закріплені через архаїчну сохоподібну розвилку (траплялись й інші конструктивні варіанти їх кріплення). В окремих випадках у такому вікні присутній ще підвіконник. Відзначимо, що у Лісостеповій частині України задовбування віконних луток у підвіконний і надвіконний вінці уже в процесі спорудження дерев'яних стін відоме з сер. ХІХ ст. [51, с. 378]. На Волинському (сс. Ростань Шац., Самари, Річиця Рат., Нобне, Угриничі Любеш., Серехів Ман., Сошично, Осівці, Волиця, Видерта, Пньовне, Бузаки, Качин, Видричі К.-Каш.), Рівненському (сс. Березове, Дроздинь Рок.; Будимля, Городище, Купове, Селець, Смородськ Дубр.; Кухче, Нигівці, Омит, Перекалля, Радове, Річиця, Соломир Зар.; Осова, Степангород Волод.; Цепцевичі, Тутовичі Сар.) та заході Житомирського (сс. Копище, Озеряни, Журжевичі, Верпа Ол.) Полісся відомий і інший спосіб статичної фіксації країв віконного отвору більших розмірів. Для того, «щоб стена не викручувалась, щоб не крутило зруб» (с. Бузаки К.-Каш. Вол.) у середній частині вінців по боках віконного отвору вибирали паз («вухó»), у якому встановлювали прямокутні у перекрої (4 x 5 см) планки (рідше круглі жердини): «глиці», «занóзи», «занóз», «снóзи», «сунóзи», «міц», «лиштви», «плáнки», «палки», «шпуги». «Глиці» (зазвичай дубові: с. Бузаки К.-Каш. Вол.) монтували у процесі спорудження зрубу. Їх верхні і нижні кінці запускали в отвори, вибрані у надвіконному і підвіконному вінцях. Хоча місцями таке кріплення вважають новішим і пов'язують із віконною коробкою («ставрòвиною»), змонтованою із чотирьох дощок («За-

²⁵ Надвіконний вінець зрубу на Поліссі означували лексемами: «кладь», «на́воротень», «надокóнник», «надокóнне дéрево», «наса́дка», «нашла́па», «нашла́пка», «нашла́пні пла́шка», «нашла́па», «нащéпа», «ошла́пина», «очéп», «ощéпа», «ощéпинка», «ощéпа окóнна», «перещéпина», «св'язка», «св'язь», «щéпа» «щéпина», «перекриття́ окон», «оконний вінець», «оконна щéпа», «оконне перекритіє», «в'язуча дерев'яка», «ущéпа», «рахункова деревина́», «ошла́п», «подбалóчне дéрево», «перемі́чка», «перекрíte», «в'язалé окна», «в'язанé», «перекрíte окон», «праві́ло», «шла́пина», «шла́па», «диль над вікнами». Підвіконний вінець зрідка називали «подоконною дерев'якою» чи «подоконніком».

нози ставлять тепер, раніше їх не було, бо як нема занозов, то дерево виворачиєт»: с. Дроздинь Рок. Рів.), інколи обходились без такої коробки, — як вже відзначалось, «глухі» віконні рами закріплювали у «четверті», які вибирали безпосередньо у вінцях зовні стін.

Стосовно периметральної «луточної коробки», то її монтували із чотирьох елементів — двох вертикальних стояків і двох горизонтальних перемичок, конструктивно з'єднаних між собою. При її облаштуванні використовували вже відпрацьовані до того часу засоби, які вживали у конструкціях дверної обв'язки [5, с. 64]. Усі елементи віконної коробки мали свої місцеві назви. Боковини найчастіше називали — «лутки», «ушакі» («ушачкі», «вушачкі») ²⁶, рідше — «арцаби», «одверкі», «осадка», «стовбики», «стояні», «провушини». Верхній горизонтальний елемент обв'язки — головень, означають лексемами: «верхняк» («вершняк», «вешняк»), «голівка» («гловель», «головня», «головень», «главень», «голов'яшка»), «пріголовок» («переголовач», «проголовашка», «приголовушка», «приголовач», «приголовник»), «заголовок» («згловень», «зголовень»), «суголовка», «наголовень» («наголовник», «наголовник», «наголовач», «наголовіч», «наголоволіч», «наголовень»), «шапка» («шлапка», «нашлапа»), «оконний брусок», «перемічка», «провушина», «ушак», «бабка», «лобан» ²⁷, «лутка» («вєрхня лутка»). Нижня частина коробки найчастіше носила назву «підвіконник» («подоконник», «подоконніца», «подоконник», «підоконник», «підвіконник»), рідше її називали й по іншому: «лавка» («подоконна лавка»), «підлокотник» («подлокотник», «пудлакотень», «пудлокотнік», «подлакотнік», «падлакотнік»), «підшва» («подошва»), «подушка» («подушечка», «падушка»), «хворса», «лутка», «поставень». Віконну коробку виготовляли із найякіснішої «стрижневої» сосни, рідше (зважаючи на складність обробки — з дуба (с. Денисовичі, Грезля, Луговики Пол.

Вікно у хаті; с. Лотниця Зарічненського р-ну Рівненської обл.

Київ.). Частіше дубовим було лишень підвіконня (с. Грезля Пол. Київ.).

Бокові елементи коробки (лутки) становили доволі масивні (15—18 x 15 x 18 см) бруски. Висота головня була дещо меншою — 10—15 см. Натомість для підвіконника зазвичай використовували доволі плоску і широку пластину (5—10 x 20—22 см) ²⁸. Застосування для підвіконника бруска такого ж перекрою, як і на лутки, що часто спостерігаємо у давніх житлах регіону Карпат [38, с. 51 (Рис. 37)], на Поліссі не фіксуємо. Лутки та головень (за перекроєм) на теренах Полісся розрізняють двох типів: «прямі» та «косі» («полукруглі»; звідси й — «полукругле окно»). У другому випадку із внутрішнього боку вони були скісними. Перехід від луток до головня, як правило, прямий (чи ступінчастий). Дуже рідко у давніших спорудах фіксуємо навскісний перехід косяком (звідки й назва — «косякуваті вікна»): хата сер. ХІХ ст. у с. Діброва (Пол.

²⁶ Використання цих лексем поліщуки пояснюють наступним чином: «[Бо] на лутки шапку надягають» (с. Чоповичі Мал. Жит.); «Ушаки кажуть тому, що зверху шапка — наче на вуха» (с. Обуховичі Ів. Київ.); «[Бо] зимову шапку, яку насувають на вуха — називають вушак» (Зубковичі Ол. Жит.).

²⁷ «Лобан називали, бо лобом у нього б'єш» (с. Зубковичі Ол. Жит.).

²⁸ Наведемо приклади розмірів окремих елементів віконної коробки: боковини — 14 x 18,5 см, головень — 9 x 18,5 см, підвіконник — 6,5 x 21,5 см (с. Новий Мир Пол. Київ.); боковини — 14 x 16 см, головень — 14 x 16 см, підвіконник — 12 x 20 см (с. Зелена Поляни Пол. Київ.); боковини — 19 x 11 см, головень — 15 x 11 см, підвіконник — 5 x 24 см (с. Діброва Пол. Київ.); боковини — 10 x 18 см, головень — 9 x 18 см, підвіконник — 7 x 22 см (с. Коленці Ів. Київ.); боковини — 12 x 15 см, головень — 7,5 x 15 см, підвіконник — 5 x 22 см (с. Новий Мир Пол. Київ.).

«Глухе» чотиришибкове вікно у хаті; Олевський р-н Житомирської обл.

Київ.). В окремих місцевостях Полісся Житомирщини (сс. В'язівці, Жерев, Латаші, Селець, Залісся Нар., Клинець, Млини, Гладковичі, Гошів, Мала Фосня, Велика Фосня, Велика Чернігівка, Рудня, Піхоцьке Овр.; Радогоща, Бовсуни Луг.; Киянка, Кривотин Єм. та ін.), а зрідка і Київщини (с. Стещина Пол. Київ.) верхньому елементу («верхняку») віконної (як і дверної) коробки надавали заокругленої форми. Появу таких вікон («з овальною верхньою частиною») у поліському житлобудівництві окремі дослідники пов'язують з поч. ХХ ст. [45, с. 142], проте джерельні матеріали дають можливість стверджувати про їх більш давнє походження. Зокрема вікна «з круглим главнем» М. Левченко спостерігав ще у третій чверті ХІХ ст. у с. Меленях колишнього Радомишльського повіту, а також «в старинних хатах» колишніх Чернігівської та Полтавської губерній [26, с. 136].

Зв'язок між віконною коробкою і зрубом здійснювали шляхом організації у її боковинах (і підвіконнику) «пазів», а у вінцях — «пальців» («шипів»). Спершу прилаштовували підвіконня, заганяючи «пальці» зрубу у «провушини» останнього. Під підвіконня з теплотехнічних міркувань настеляли мох, а зчаста з гідроізоляційною метою вкладали «берест» (Пол. Київ.). Далі вікна «лутили» («локтели», робили «осадку вікон») — встановлювали бокові елементи («Роблять осадку — вставляють лутки»: с. Обуховичі Ів. Київ.). Висота віконного отвору на 5—6 см перевищувала висоту віконної коробки (на висоту «шипа» у «верхняку»), що дозволяло встановити останній на місце (водночас це було необхідним для осідання вінців зрубу). Щілину («застой», «лисицю») між верхом коробки і надвікон-

ним вінцем («нашлапна плашка») ²⁹ конопатили мохом. Поступово, з часом, у результаті «осуку» вінців, вона «гасилась» (щезала) ³⁰.

Щоб зв'язати віконну раму з коробкою, зі зовнішнього боку останньої вибирали четвертний виріз («чвертку», «четверть»). У пізніших вікнах (з подвійними рамами) «четверть» вибирали також із внутрішнього боку коробки (наприклад вікно у хаті кін. ХІХ ст. із с. Новий Мир Пол. Київ.). Такі рами у давніших будівлях були «глухими», стаціонарно закріплені і не відкривалися. Хоча вже на поч. ХХ ст. зрідка можна зустріти вікна, які відкриваються на дві половини [48, с. 54]: як невеличкі наближені до квадрата «локтеві» чотиришибкові (с. Діброва Пол. Київ.), так і витягнуті по вертикалі шестишибкові ³¹. Хоча більшого поширення відкривні вікна набувають у два останні десятиліття пер. пол. ХХ століття. Водночас слід зауважити, що у процесі вдосконалення, першими відкривні рами влаштовують у покутніх вікнах [48, с. 54]. Стосовно вікон з відкривними форточками, то на Поліссі, як і в інших районах України [38, с. 52] — це явище новітнє (їх респонденти зазвичай пов'язують із др. пол. ХХ ст.).

Слід наголосити, що на відміну від регіону Карпат (Бойківщина, Гуцульщина), де віконну обв'язку з масивних брусів («варцаби») давніше монтували вже у процесі спорудження зрубу, згідно з повідомленнями респондентів, віконні коробки поліщуки встановлювали після завершення покриття даху (у зрубі для вікон зазвичай залишали отвори). Описуючи будівництво східних слов'ян, Є. Бломквіст від-

²⁹ Вінці, які ішли безпосередньо над вікнами і дверима, ще називали: «наворотень», «надоконник», «надоконне дерево», «насадка», «нашлапа», «нашлапка», «нашлапа», «нашлапа», «нащєпа», «ошлапина», «очєп», «ощєпа», «вчєпа», «очєпа», «подочєпа», «ощєпинка», «ощєпа оконна», «перещєпина», «св'язка», «св'язь», «щєпа», «щєпина», «перекриття окон», «оконний вінць», «оконна щєпа», «оконне перекрітє», «в'язуча дерев'яка», «ущєпа», «рахункова деревина», «ошлап», «подбалочне дерево», «перемічка», «перекрітє», «в'язанє», «перекрітє окон», «правіло», «шляпина», «шляпа», «диль над вікнами», «кладь».

³⁰ При збільшенні параметрів вікна у старих житлах (де деревина вже не всихалась), у щілину, крім моху, встановлювали подовгуватий дерев'яний клин.

³¹ Такі шестишибкові вікна у сс. Нортнськ (Овр. Жит.) та ін. зафотографовані С. Таранушенком у 1928 та 1931 рр. [44, с. 46, 82].

значає два способи влаштування віконних (і дверних) отворів. Новіший спосіб полягав у тому, що отвори залишали вже при складанні самого зрубу, а при монтуванні простінків, як і суміжні деревини, скріплювали тиблями. Цей метод був більш економічний у відношенні витрати будівельного матеріалу, але потребував більшої вправності будівельників. Натомість у більш давній період ці «просвіти» прорізали (чи прорубували) у вже зведеному зрубі [3, с. 125]. Скажімо, О. Харузін, посилаючись на джерельні матеріали (Сільвестровське житіє Бориса і Гліба, Житіє св. Сергія), теж відзначає, що у XVI ст. спершу споруджували зруб (хати чи церкви), а відтак у ньому прорубували вікна і двері [48, с. 43]. Подібним чином, за даними Ч. Піткевича, ще у 20-х рр. XX ст. влаштовували вікна на Річицькому Поліссі: «У місцях, де мають бути двері і вікна, вінці (при спорудженні зрубу. — Р. Р.) перерубують до половини, відколюють з них щепи, такі довгі, які мають бути отвори: остаточно вирубують вікна і двері після того, як зверху зв'яжуть зруб бельками» [61, с. 230]. Аналогічний спосіб влаштування віконного просвіту у кін. XIX — на поч. XX ст. інколи зустрічався й на Поліссі України. Скажімо, у Володимирецькому р-ні (Рів.) при монтуванні зрубу у підвіконному вінці вибирали щілину до половини висоти останнього, а іншу частину «просвета» вирізали після завершення спорудження будівлі³².

Щодо збільшення параметрів світлового отвору та, відповідно, впровадження периметральної обв'язки вікон («луточної коробки»), у сільське поліське житлобудівництво, то, як вже відзначалось, цей процес був доволі тривалий і проходив, швидше за все, впродовж др. пол. XIX — поч. XX ст. (синхронно з ліквідацією курної системи опалення)³³. Проте, принаймні у житло деяких південних районів Полісся віконна «коробка» з брусків проникла вже у пер. пол. XIX (а, можливо, ще й у XVIII³⁴) ст.,

³² Хату кін. XIX ст., у якій в місці одного з вікон залишена така щілина (63 x 12 см), закрита клином (з якихось міркувань вікно так і не було влаштоване), обстежена нами у с. Березино (Волод. Рів.).

³³ Опосередковано на користь цього промовляють матеріали П. Чубинського: «Словом «світлиця» поліщуки називають світлу малоросійську хату, яка починає зрідка появлятися з часу звільнення селян» [51, с. 390].

³⁴ Периметральну обв'язку вікна з брусків («варцаби») у курних житлах населення Українських Карпат фіксуємо

свідченням чого може бути іконографічний матеріал П.Д. Деляфліза з колишнього Радомишльського повіту³⁵. Причому спершу збільшують розміри двох «покутніх» вікон, розташованих у південно-східному куті (на лицевій та причілковій стінах). Доволі часто у будівлях др. пол. XIX — поч. XX ст. ці вікна обрамлені лутками і мають більші розміри, натомість «передпичне» і (при наявності) «запільне» вікна є значно меншими без луток, більш примітивних конструкцій (хати: кін. XIX ст. у с. Глинне Рок. Рів., кін. XIX ст. у с. Сарни Сар., кін. XIX ст. у с. Бережниця Дубр. [14, с. 3, 22, 76], др. пол. XIX ст. у с. Корост Сар., кін. XIX ст. у с. Дольськ Любеш., кін. XIX ст. у с. Березино Волод., сер. XIX ст. у с. Бишляк Волод., кін. XIX ст. у с. Городище Кост., 1917 р. у с. Тишівця Берез. Рів.; кін. XVIII — поч. XIX ст. у с. Гірки Любеш., др. пол. XIX ст. у сс. Велика Глуша, Судче Любеш. Вол.; сер. XIX ст. у сс. Діброва, Новий Мир Пол. Київ.; пер. пол. — сер. XIX ст. у с. Липники Луг. Жит. та ін). Це явище притаманне як для поліського [13, с. 303], так і взагалі українського [10, с. 108] житла. Відоме воно у будівництві Білорусії [48, с. 52] та у Брянсько-Жиздринському Поліссі (колишній Суражський повіт) [37, с. 148]. Дослідники (Г. Єсементовський, 1845 р.; О. Харузін, 1907 р.) два «покутні» вікна вважали у хаті «головними» [37, с. 148; 48, с. 54], оскільки вони розташовані обіч священного кута житлового приміщення («покуті», «покута», «кута»), де розміщені ікони та стіл [48, с. 54]. Як зазначає О. Харузін, власне ці вікна завжди виділяються серед інших: «[...] коли частина вікон в хаті великих розмірів, то це власне кутні; коли не всі вікна відкриваються, то відкривними є кутні вікна; вони ж переважно облаштовані ставнями» [48, с. 54]. У контексті сказаного доречно відзначити, що дуже спорадично у деяких місцевостях Полісся фіксуємо окремі релікти жител сер. — др. пол. XIX ст., у яких наявні лише ці два вікна (хати: пер. пол. — сер. XIX ст. та кін. XIX ст. у с. Осова, кін. XIX ст. у с. Великі Озера (хутір Мокрий) Дубр. Рів.; кін. XIX ст. у с. Борове, др. пол. та кін. XIX ст. у с. Озерськ Зар.

вже у будівлях пер. пол. VIII ст. (хата 1749 р. зі с. Либихора Сколівського р-ну Львівської обл.; зберігається у Львівському музеї народної архітектури та побуту).

³⁵ Подається за Т. Косміною [23, с. 183].

Рів.)³⁶. Зазвичай це торкається жител невеликих розмірів (скажімо, розміри у плані хати пер. пол. — сер. XIX ст. у с. Осова становлять лише 4,55 x 4,16 м). Давню хату із такими двома вікнами у 1928 р. обстежив П. Жолтовський у с. Повч (Луг. Жит.) [44, с. 60]. Дводільні хати (хата — сіни) лише з двома вікнами (одне на причілку, одне на довгому фасаді) згадує й О. Харузін [48, с. 4]. Відомі випадки, у яких перемитральна обв'язка присутня лише у «причільному» вікні. Наприклад, у хаті поч. XIX ст. у с. Мульчиці (Волод. Рів.) [39, с. 78] вікно з лутками і рамою на чотири шибки влаштоване лише у причілковій стіні, натомість два лицеві і напільне — «волокові», прорубані лише до половини висоти у двох вінців [39, с. 78]. О. Харузін припускав, що власне причілкове («фронтонне») вікно «було першим по часу появи у процесі розвитку житла», оскільки, «скільки б вікон не було в хаті, [це вікно] ніколи не відсутнє» [48, с. 54]. Безперечно, припущення вченого має певний сенс³⁷, оскільки вже у модельках трипільських жител можна бачити єдине кругле віконце (димоволок?), розташоване у стіні навпроти входу (піч у цих випадках, як і в традиційному українському житлі, знаходиться в кутку, справа від дверей) [9, с. 14, 16]. Слід зауважити, що у росіян «косящаті» вікна замінювали волокові теж поступово. Тут «косящатим» передовсім робили середнє вікно на фасаді³⁸, яке у давніх курних житлах відіграло функцію димоволока [3, с. 120].

Поява високих вікон з коробкою викликала необхідність захисту стику обв'язки і стіни від продування і попадання дощової води, оскільки при всиханні деревини тут утворювались щілини. Унаслідок цього виникають «лиштви» — периметральна шалівка віконної коробки дошками [38, с. 53; 45, с. 141]. У той час, коли кріплення бокових «луток» із стіною здійснювалось через «паз», що значною мірою запо-

бігало задуванню у цих місцях холодного повітря зі зовні (щілини ще додатково конопатили мохом), стики між зрубом, з одного боку, та «верхняком» і «підвіконником» з іншого, такого переходу не мали. Особливо великою, як вже зазначалось, була щілина між «верхняком» і надвіконним вінцем (щоб запобігти задуванню, у нижній площині внутрішньої частини підвіконника часто влаштовували зубок заввишки 1—1,5 см). Власне тому найперше впроваджують надвіконну «лиштву», а вже згодом починають застосовувати периметральне шалювання вікон. Останнє особливо поширилось із використанням віконної коробки («скріньки»), змонтованої із чотирьох дощок, яка не мала «пазів», а просто закріплювалась у віконному отворі, що сприяло задуванню холодного повітря. Спершу периметральну шалівку виконували із гладких дощок, а з часом (приблизно з поч. XX ст.) починають використовувати декоративні «лиштви»: їх фігурно вирізають, прикрашають накладним декором тощо [45, с. 141]. Особливу увагу приділяли надвіконному елементу шалівки (як у конструктивному, так і в художньо-декоративному відношенні). Зчаста йому надавали трикутної, овальної чи більш складної форми. З метою запобігання затікання дощової води над надвіконною лиштвою влаштовували невеличкий карниз [38, с. 53]. Нерідко карниз вінчала фігурно вирізана дошка із геометричним чи зооморфним зображенням (орнітоморфні, зооморфні, рослинні та геометричні елементи тощо) [45, с. 142]. Особливою майстерністю, за твердженням учених, відзначалось декоративне оздоблення віконної шалівки на Гомельському Поліссі, відоме тут вже з XIX ст. [2, с. 65]. Водночас, враховуючи те, що використання лиштв у поліському сільському житлі є явищем доволі новим, не можна погодитись із тими дослідниками, які вбачають у їх оздобленні семіотику «космогонічної системи захисту від злих сил», «модель світового дерева» чи «вертикальний світоподіл» [20, с. 82—83]. Наявність реліктових елементів із використанням магічної символіки в орнаментуванні «лиштв» найбільш вірогідно запозичено із декору інших предметів (чи елементів житла) без усвідомлення їхньої первісної семантики і в оздобленні вікон вони відіграють виключно композиційно-декоративну функцію³⁹.

³⁶ Лише одне вікно на лицевому фасаді житлового приміщення є характерною рисою для житла північно-західної Галичини та південного заходу Волині, а також для деяких інших місцевостей заходу України. Проте тут воно зазвичай розташоване посередині лицевої стіни.

³⁷ О. Харузін не бере до уваги того факту, що, як вже згадувалось, на Західному Поліссі, як і в деяких інших районах заходу України, у причілку хати вікна немає взагалі.

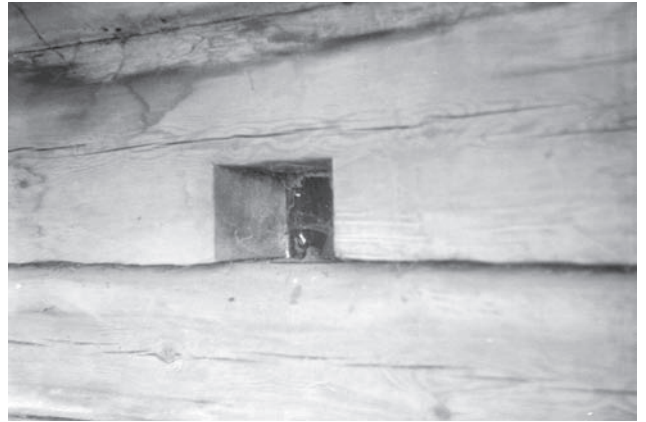
³⁸ Останній відповідає причілковій стіні української хати; росіяни зазвичай влаштовували тут три вікна.

³⁹ Безперечно у минулому при влаштуванні віконних (як і дверних) отворів поліщуки використовували символи-

Хоча на теренах України у міській архітектурі віконні лиштви відомі вже з Давньоруського часу (фрагмент фігурно вирізаного «наличника» X—XI ст., виявлений при розкопках Подолу у Києві [12, с. 67]), використання їх у поліському сільському житлі явище доволі пізніє. Скажімо, відповідно до матеріалів із Середнього Полісся України, — їх поява тут пов'язана із кін. XIX — поч. XX ст. [32, с. 76, 45, с. 141]. Водночас О. Харузін ще на поч. XX ст. (1907 р.) відзначав, що у Північно-Західному краї «прироблений зовні вікон налічник із різними прикрасами» можна зустріти лише зрідка, переважно на сході [48, с. 52—53]. Відсутність лиштв у цей період підтверджують й синхронні у часі матеріали інших дослідників із Слонімського, Брянсько-Жиздринського Полісся тощо [22, с. 83; 52, с. 359].

У житлах кін. XIX — пер. пол. XX ст. практично на усьому просторі Полісся (починаючи з Підляшшя [34, с. 129 (фото хати із с. Линів), 131 (фото хати поч. XX ст. із с. Славатин)] і завершуючи Лівобережжям) зустрічались віконниці («ставні») [38, с. 50 (Рис. 36), 52—53]. Однак навряд чи можна погодитись із спробою окремих дослідників виділити райони, у яких вони зустрічались часто [38, с. 50 (Рис. 36)], зазвичай це явище на усьому Поліссі є доволі спорадичним. Слід зауважити, що відповідно до літературних джерел др. пол. XIX — поч. XX ст. у Білорусії та в Україні віконниці були рідкісним явищем (їх замінювали «солом'яні матки», які у зимовий період підвішували зовні над вікном, а на день скручували) [26, с. 137; 48, с. 53]. Скажімо, відповідно до матеріалів О. Русова з півдня Лівобережного Полісся (колишній Ніжинський повіт), у 70-

апотропеї. Передовсім такими могли бути самі реліктові форми вікон у вигляді косоного хреста, ромба тощо (тим більше, що таку конфігурацію інколи мали й вікна-димоволоки). Захисну функцію безперечно виконувала промазка зрубу навколо віконних отворів білою глиною, нерідко з використанням орнаменту у вигляді крапель (с. Липища Овр. Жит.) [17, с. 153; 44, с. 42]. У південних районах Полісся віконні лутки фарбували глиною червоною (с. Липники Луг. Жит.), а інколи по цьому наносили ще й орнамент. Скажімо, у хаті із с. Повч (Луг. Жит.), яку зафіксував П. Жолтовський у 1928 р., на темному (червоному?) фоні наведено ланцюжок з квадратів білої барви, у кожному з яких круг із точкою посередині [5, с. 65; 44, с. 62]. Детальніше сакральньо-магічний аспект цих розписів висвітлено у роботі С. Верговського [5].

Вікно у коморі; Олевський р-н Житомирської обл.

ті рр. XIX ст. віконниці тут взагалі не влаштували [37, с. 152]. Щодо конструктивних особливостей, то на Поліссі траплялись віконниці як одноствулкові (давнішого типу), так двостулкові (які поширились в Україні лише у кін. XIX — на поч. XX ст.) [32, с. 76; 38, с. 52—53; 45, с. 140—143].

Отже, підіб'ємо загальні підсумки.

Незважаючи на те, що вікна, влаштовані у стіні житлового приміщення на теренах України, мають кількатисячолітню історію, як показує наявний археологічний матеріал з теренів Полісся, принаймні до XIV ст. такі отвори, розташовані у зрубі високо під дахом, використовувались не для освітлення приміщення, а для відведення з нього диму (єдиним світловим отвором у цьогочасному житлі були двері). Процес формування «світлових» вікон, швидше за все, проходив впродовж XIV—XVI ст., оскільки вже у житлах XVI—XVII ст. спостерігається влаштування окремого отвору-димоволока (високо над дверима у пороговій стіні) та невисоких, видовжених по горизонталі вікон (розміщених на висоті приблизно 0,7—1 м від рівня долівки), які вже децю освітлювали внутрішній простір. У цей же час фіксуємо традиційне розташування віконних отворів у відповідних стінах (два на головному фасаді і одне на причілку) та формування локальної відміни західнополіського житла (у якому причілкове вікно відсутнє). У конструктивному сенсі такі вікна були доволі примітивними: невеличкий видовжений отвір, прорубаний в одному чи двох вінцях (до половини їх висоти), який закривала дошка-засувка чи рамочка з натягнутим міхурем тварин. У процесі подальшого розвитку (з використанням скла) збільшуються їх розміри, внаслідок чого появляються квадратні «лок-

теві» чи децю витягнуті по горизонталі вікна. Рами у них доволі часто закріплюють на глухо у четвертних отворах, вибраних безпосередньо у зрубі. Далі (з ліквідацією курної системи опалення), відбувається вертикальний розвиток вікна — воно витягується по вертикалі. Поступово у побут поліщуків входить периметральна віконна коробка, складена із двох вертикальних і двох горизонтальних елементів.

1. Архів Музею народної архітектури і побуту у Львові. — Зв-38. — 16 с.
2. Беларуская народная жылля / Э.Р. Сабаленко, У.С. Гуркоу, У.М. Іванов, Дз. Д. Супрун ; рэдактар членкарэспандэнт АН БССР В.К. Бандарчык ; Акадэмія навук БССР ; Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. — Мінск : Навука і тэхніка, 1973. — 127 с.
3. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е.Э. Бломквист // Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белоруссов в XIX — начале XX в. — М. : Изд-во АН СССР, 1956. — С. 3—458.
4. Верговська М. До історії створення архітектурної експозиції «Полісся» в Національному музеї народної архітектури та побуту України / Верговська Марія // Проблеми збереження, відтворення та популяризації історико-культурної спадщини в контексті діяльності музеїв просто неба : матеріали першої міжнародної конференції. — Львів : Априорі, 2013. — Вип. 1. — С. 69. — (Науковий збірник Музею народної архітектури та побуту у Львові).
5. Верговський С.В. Эволюция окна в традиционных постройках Полесья / Верговский С.В. // Узаемасувязь артэфактаў і прыродных аб'ектаў у музеях пад адкрытым небам. Матэрыялы міжнароднай навукапрактычнай канфэрэнцыі. 20—21 верасня 2011 г. — Мінск : Мыныстэрства культуры рэспублікі Беларусь ; Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, 2012. — С. 55—68.
6. Верговський С. Пам'ятки Зарічненщини в експозиції Національного музею народної архітектури та побуту України / Сергій Верговський // Західне Полісся: історія та культура. — Рівне : Видавець Зень О.М., 2008. — Вип. II: Матеріали краєзнавчої конференції, присвяченої 60-літтю утворення Зарічненського району та 20-літтю аварії на Чорнобильській АЕС. — С. 107—119.
7. Верговський С. Хатні храми Волині як втілення регіональних традицій хатнього будівництва / Сергій Верговський, Раїса Свирида, Марія Верговська // Історія і сучасність Волині. Жидичин — крізь віки: науковий збірник. — Луцьк, 2007. — Вип. 3. — С. 76—81.
8. Верговський С. Дослідження давнього житла Полісся / Сергій Верговський // Архітектурна спадщина Волині: Збірник наукових праць / за наук. ред. П.А. Ричкова. — Рівне : ПП ДМ, 2012. — Вип. 3. — 315 с. : іл.
9. Відейко М.Ю. Архітектура трипільської культури VI—III тис. до н. е. / М.Ю. Відейко, Р.В. Терпиловський, В.О. Петрашенко // Давні поселення України. — Київ : [Б. в.], 2005. — 190 с. : іл.
10. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу / Хведір Вовк // Студії з української етнографії та антропології. — Київ : Мистецтво, 1995. — С. 39—218.
11. Гунн О. Поверхностные замечания по дороге из Москвы в Малороссию в октябре 1805 г. / О. Гунн — М., 1806.
12. Гупало К.Н. Подол в древнем Киеве / К.Н. Гупало. — Київ : Наукова думка, 1982. — 127 с.
13. Гурко В.С. Поселения / В.С. Гурков, Р.Ю. Гошко // Полесье. Матеріальна культура / АН УССР. Інститут искусствоведения, фольклора и этнографии им. М.Ф. Рильского ; Львов. отделение. АНБССР ; Інститут искусствоведения, этнографии и фольклора. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 279—333 : ил.
14. Данилюк А. Релікти давнього будівництва: пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся / Архип Данилюк. — Рівне : Азалія, 1995. — 79 с.
15. Данилюк А.Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А.Г. Данилюк. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2001. — 147 с. : іл.
16. Данилюк А. Народна архітектура Волинського Полісся / Архип Данилюк. — Рівне : Волинські обереги, 2002. — 86 с. : іл.
17. Де ля Флиз Д.П. Альбоми / Д.П. Де ля Флиз ; редкол. Г. Боряк, К. Вислобов та ін. — Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1996.
18. Заглада Н. Из звіту етнографічної експедиції 1934 р. / упоряд., прим., «Остання експедиція Ніни Заглади. Замість післямови» М. Глушка ; Ніна Заглада // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2001. — Т. ССХІІ: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 443—505.
19. Зеленинь Д.К. Описаніе рукописей ученаго архива Императорскаго русскаго географическаго общества / Д.К. Зеленинь. — Петроградъ : Типографія: А.В. Орлова, 1914. — Вып. I. — 484 с. + III—X [предисловие].
20. Ісаков В. Космогонічні символи в зовнішньому оздобленні традиційного житла Старовижівщини / Володимир Ісаков // Полісся: етнікос, традиції, культура. — Луцьк : Вежа, 1997. — С. 81—84.
21. Каробушкіна Т.М. Насельніцтва беларускага Пабужжа X—XIII ст. / Т.М. Каробушкіна. — Мінск : Беларуская навука, 1999. — 128 с. : іл.

22. Косичь М.Н. О постройкахъ бѣлорусскаго крестьянина Черниговской губ., Мглинскаго уѣзда: села Росухи, деревни Бородинки и Амелькина хутора / М.Н. Косичь // Живая старина. — Санкт-Петербургъ : Тип. М. П. С., 1906. — Вып. 1. — С. 74—98.
23. Косміна Т.В. Традиції та інновації в архітектурі народного Києва та Київщини / Т.В. Косміна // Етнографія Києва і Київщини: традиції й сучасність. — Київ : Наукова думка, 1986. — С. 157—200.
24. Крашевський Ю. Уляна / Юзеф Крашевський // Повісті. — Київ : Наукова думка, 1979. — 360 с.
25. Левицький О. Ганна Монтовтъ (Историко-бытавой очеркъ из жизни вольнскаго дворянства XVI в.) / О. Левицький // Киевская старина. — 1888. — Т. XX. — С. 95—161.
26. Левченко М.М. Нѣсколько данныхъ о жилищахъ и пищѣ южноруссов / М.М. Левченко // Записки юго-западнаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. — Киевъ : Типографія М.П. Фруца, 1875. — Т. II. За 1884 годъ. — С. 135—150.
27. Лысенко П.Ф. Берестье / П.Ф. Лысенко. — Минск : Наука и техника, 1985.
28. Лысенко П.Ф. Открытие Берестья / П.Ф. Лысенко. — Минск : Наука и техника, 1989. — 120 с.
29. [Мошков В.А.] Село Большие Цѣпѣвичи / упоряд. «Материалы этнографическіе, собраныя В.А. Мошковым и Л.М. Фельдманом во вторую экскурсію» А. Українець // Західне Полісся: історія та культура. — Рівне : Видавць О. Зень, 2012. — Вип. IV: Володимирецький район Рівненської області. — С. 182—188.
30. Нечуй-Левицький І. Мандрівка на українську Підлясся / Іван Нечуй-Левицький // Пам'ятки України. — 1995. — № 3. — С. 64—73.
31. Оляничин Д. Опис подорожі шведського посла на Україну 1656—1657 р. / Домет Оляничин // Записки наукового товариства ім. Шевченка / за ред. Івана Крип'якевича. — Львів, 1937. — Т. CLIV: Праці історично-філософської секції. — С. 41—69.
32. Радович Р. Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини XIX — першої половини XX ст. / Роман Радович // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1997. — Вип. 1: Київське Полісся. 1994. — С. 62—82.
33. Радович Р. Народні міри довжини будівничих Полісся (за матеріалами Київської та Житомирської областей) / Роман Радович // Вісник Львівського університету. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. — Вип. 37. — Ч. 1. — С. 542—554. — (Серія історична).
34. Радович Р. Народне житло / Роман Радович // Холмщина і Підляшся: історико-етнографічне дослідження. — Київ : Родовід, 1997. — С. 116—133.
35. Радович Р. Традиційне житлобудівництво Західного Полісся (особливості та динаміка розвитку) / Роман Радович // Вісник Львівського університету. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — Вип. 47. — С. 68—110. — (Серія історична).
36. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт // Археология СССР. — Ленинград : Наука (Ленинградское отделение), 1975. — 178 с. — (Свод археологических источников. Е1-32).
37. Русов А.А. Описание Черниговской губернии / А.А. Русов. — Чернигов : Типографія Губернскаго Земства, 1899. — Т. 2. — 377 с. : ил.
38. Самойлович В.П. Народное архитектурное творчество (по материалам Украинской ССР) / В.П. Самойлович. — Київ : Будівельник, 1977. — 232 с. : ил.
39. Свирида Р. З етнографічних досліджень Володимирецького р-ну у 70-і рр. XX ст. / Раїса Свирида // Західне Полісся: історія та культура. — Рівне : Вид. О. Зень, 2012. — Вип. IV. — С. 72—81.
40. Сербов И.А. Белорусы-сакуны / И.А. Сербов // Сборник отделения русского языка и словесности имп. Академии наук. — Санкт-Петербург, 1915. — Т. XCIV.
41. Сілецький Р. Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі) / Роман Сілецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2001. — Т. CCXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 230—247.
42. Сілецький Р. Система опалення народного житла поліщуків (типи опалювальних пристроїв, їх конструктивні особливості, звичаї та повір'я) / Роман Сілецький // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 2. Овруччина. 1995. — С. 125—140.
43. Стельмах Г.Ю. Поселення, двір, житло / Г.Ю. Стельмах // Українці: історико-етнографічна монографія: Макет / за ред. К. Гуслистого ; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. — Т. 1. — С. 290—346.
44. Таранушенко С. Постройки украинского Полесья. Хаты, стежки, клуны / Стефан Таранушенко. — Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2012. — 84 с.
45. Тарас Я. Вікна Полісся / Ярослав Тарас // Народознавчі зошити. — Львів, 1996. — № 2. — С. 140—143.
46. Тарас Шевченко. Живопис, графіка. Альбом / авт.-упоряд. Д.В. Степовик. — Київ : Мистецтво, 1986. — 134 мал.
47. Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / головна ред. кол. Бажан М.П. (гол. ред.) та ін. — Київ : Гол. редакція Укр. Рад. Енциклопедії, 1983 ; Українська Радянська енциклопедія. Видання друге. — Т. 10: салют-стоговіз. — 658 с.
48. Харузинъ Ал. Славянское жилище въ Сѣверо-Западнам краѣ: Изъ матеріаловъ по исторіи развитія славянскихъ жилищъ / Ал. Харузинъ. — Вильна, 1907. — 341 с. : ил.
49. Цинкаловський О. Стара волинська хата / Ол. Цинкаловський // Життя і знання. — Львів, 1936. — № 6. — С. 86—187.

50. Циркунов В.Ю. О происхождении зодчества / Вадим Юлианович Циркунов. — М. : Стройиздат, 1965. — 213 с.
51. Чубинский П. Малороссы Юго-Западного края : жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела. — Санкт-Петербург, 1877. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 339—606.
52. Шейнъ П.В. Матеріалы для изучения быта і языка русскаго населенія съверо-западнаго края. — Т. 3 / П.В. Шейнъ // Сборник отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии Наук. — Санкт-Петербург, 1903. — Т. 72. — 535 с.
53. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3-х т. / Д.І. Яворницький ; пер. з рос. І.І. Сварника ; упоряд. іл. О.М. Апанович ; худож. В.М. Дозорець. — Львів : Світ, 1990. — Т. I. — 319 с. : іл.
54. Якімовіч Ю.А. Драўлянае дойдства Беларускага Палесся: XVII—XIX ст. / Ю.А. Якімовіч. — Мінск : Навука і тэхніка, 1978. — 150 с.
55. Froles V. Lidová architektúra na Moravě a ve Slezku / Václav Froles. — Brno : Vydalo nakladatelství Blok, 1974. — č. 158.
56. Gloger Z. Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce / Zygmunt Gloger. — Warszawa : Druk w Łazarskiego, 1907. — Т. 1. — 192 s.
57. Kraszewski J.I. Wspomnienia Wołynia Polesia i Litwy / Józef Ignacy Kraszewski. — Gdańsk : Copyright by Tower Press, 2000. — 147 s.
58. Liske X. Cudzoziemcy w Polsce (L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J.E. Biester, J.J. Kausch) / Xawery Liske. — Lwów : [B. w.], 1876. — 341 s.
59. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. — Kraków, 1929. — Cz. 1: Kultura materialna. — 710 s. : il.
60. Phleps H. The Craft of Log Building: A Handbook of Craftsmanship in Wood / Phleps Herman ; translated and adapted from German Roger MacGregor. — Ottawa ; Ontario : Lee Valley Tools Ltd, 1982. — 328 p.
61. Pietkiewicz Cz. Polesie Rzeczyckie: Materiały etnograficzne / Czesław Pietkiewicz. — Kraków, 1928. — Cz. I: Kultura materialna. — 319 s.

Roman Radovych

ON EVOLVING OF POLISIAN WINDOW

The article has presented some processes as for the origin and for ming of lighting apertures in Polisian dwellings. Analytical studies in constructive varieties and peculiarities of their arrangement have been performed. An attempt has been made in discovering of temporal parameters for penetration of separate constructive variants of windows as well as perimeter binding of windows, boxes, glasses etc.

Keywords: Polisia, dwelling, window, window frame, shutter.

Роман Радович

ЭВОЛЮЦИЯ ПОЛЕССКОГО ОКНА

Рассматривается процесс возникновения и формирования световых отверстий в полесском жилище. Проведен анализ конструктивных разновидностей окон, особенности их решения. Сделана попытка выяснить временные параметры проникновения в жилищное строительство полещуков отдельных конструктивных вариантов окон, периметральной оконной обвязки, стекла, оконниц и др.

Ключевые слова: Полесье, жилище, окно, оконная коробка, ставни.